

Л. В. Козарезенко

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ: МОЖЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Стаття присвячена дослідженню розвитку людського потенціалу за допомогою інструментів бюджетного регулювання на місцевому рівні. Показано, що на сучасному етапі його розвиток залежить від успішного реформування відносин між владою центрально-го рівня та регіонами, а в період кардинальних змін соціально-економічної системи — від стабільного й достатнього фінансування як на державному, так і на місцевому рівні. При цьому соціально-економічні аспекти таких реформ стають дедалі більше пов'язаними з розвитком людини, її здоров'ям та інтелектуальним потенціалом. Основною організацій та забезпечення процесів людського розвитку в нинішніх умовах є узгодженість механізмів взаємодії, котрі враховують загальнонаціональні, регіональні, громадські й корпоративні інтереси. Розвинуті країни світу довели ефективність передачі регіонам повноважень з управління процесами суспільно-економічного розвитку, а також те, що фінансування людського розвитку є фактором не тільки соціального, а й економічного зростання, який забезпечує розвиток певного регіону та країни загалом, обумовлює соціальну стабільність, створює мотивацію для членів суспільства. Підкреслено, що забезпечення підтримки людського розвитку набуває особливої актуальності під час фінансово-економічної кризи, утім, в Україні вплив місцевих бюджетів на розв'язання цієї проблеми з кожним роком слабшає. Отже, є потреба в удосконаленні системи державних фінансів та посиленні ролі місцевої влади. Зроблено висновок, що основні програмні документи із соціально-економічних питань, розроблені в Україні, не відносять до головних завдань розвиток людини, а порівняно низький індекс людського розвитку має спонукати всі гілки влади та громадянське суспільство вжити заходів щодо зміцнення інституціонального середовища та підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами, котрі використовуються з метою розвитку людського потенціалу.

Ключові слова: розвиток людського потенціалу, місцеві бюджети, видатки місцевих бюджетів на одну особу, доходи місцевих бюджетів на одну особу.

Рис. 5. Табл. 4. Літ. 16.

Л. В. Козарезенко

МЕСТНЫЕ БЮДЖЕТЫ: ВОЗМОЖНОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

Статья посвящена исследованию развития человеческого потенциала с помощью инструментов бюджетного регулирования на местном уровне. Показано, что на современном этапе его развитие зависит от успешного реформирования отношений между властью центрального уровня и регионами, а в период кардинальных изменений социально-экономической системы — от стабильного и достаточного финансирования как на государственном, так и на местном уровне. При этом социально-экономические аспекты таких реформ становятся все более связанными с развитием человека, его здоровьем и интеллектуальным потенциалом. Основой организационной и обеспечения процессов человеческого развития в нынешних условиях является согласованность механизмов взаимодействия, учитывающих общенациональные, региональные, общественные и корпоративные интересы. Развитые страны мира доказали эффективность передачи регионам полномочий по управлению процессами общественно-экономического развития, а также то, что финансирование человеческого развития является фактором не только социального, но и экономического роста, который обеспечивает развитие определенного региона и страны в целом, обуславливает социальную ста-

© Козарезенко Л. В., 2016

більність, створює мотивацію для членів общества. Підкреснуто, що забезпечення підтримки людського розвитку набуває особу актуальність во время фінансово-економічного кризиса, однак, в Україні вплив місних бюджетов на решение этой проблемы с каждым годом слабее. Значит, существует потребность в усовершенствовании системы государственных финансов и усилении роли местной власти. Сделан вывод, что основные программные документы по социально-экономическим вопросам, разработанные в Украине, не относятся к главным задачам развития человека, а сравнительно низкий индекс человеческого развития в Украине должен побудить все ветви власти и гражданское общество принять меры по укреплению институциональной среды и повышению эффективности управления финансовыми ресурсами, используемыми с целью развития человеческого потенциала.

Ключевые слова: развитие человеческого потенциала, местные бюджеты, расходы местных бюджетов на одного человека, доходы местных бюджетов на одного человека.

Ljudmila Kozarezenko

LOCAL BUDGETS: POSSIBILITIES OF HUMAN DEVELOPMENT REGULATION

The article deals with the possibilities of human development regulation using budget management tools at the local level. It is shown that, at present, the development of Ukraine depends on the successful implementation of reform of relations between the central and regional authorities, and, during the period of sweeping changes in the social and economic system, – on the sustainable and adequate financing both at the national and at the local levels. At the same time, social and economic aspects of such reforms become increasingly connected with the development of people, their health, and intellectual potential. The basis of organizing and supporting human development processes under present-day conditions is coordination of interaction mechanisms that take into consideration nation-wide, regional, public, and corporate interests. Developed economies have proven the efficiency of the delegation of social and economic development powers from central to regional authorities and also the fact that the financing of human development entails not only social but economic growth as well that ensures the development of a certain region and the country as a whole, contributes to social stability and creates incentives for members of society. It is emphasized that support for human development becomes especially relevant during a financial and economic crisis, but, at the same time, local budgets in Ukraine lose the power to solve the problem from year to year. This demonstrates the need to improve the system of public finance and strengthen the role of local authorities. It is concluded that the main policy documents prepared in Ukraine concerning social and economic development, do not include human development in top priority tasks, and a relatively low human development index in Ukraine should prompt all branches of power and civil society to take actions to consolidate the institutional environment and increase the efficiency of the management of financial resources used for human development.

Keywords: human development, local budgets, local budgets, local budget expenditures per person, local budgets revenues per person.

JEL classification: E24, H61, H72.

Проблеми людського розвитку стають дедалі очевиднішими як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. В Україні, як і в багатьох країнах Європи, вони зумовлені нерівністю можливостей регіонів, що виражено, насамперед, у економічній та інвестиційній складових. Разом із тим ефективне використання потенціалу кожного регіону допоможе істотно зменшити нерівність і поліпшити соціальний захист. З огляду на зазначене, органи влади різних рівнів повинні вживати заходів щодо вирівнювання та зміцнення

соціального потенціалу, котрий за своєю сутністю є сукупністю ресурсів, можливостей, здібностей і готовності суспільства до перетворень та розвитку людини. Виконання цих завдань покладається здебільшого на місцеву владу, що має відповідні повноваження й можливості. Бюджетне регулювання розвитку людського потенціалу на місцевому рівні є предметом досліджень учених як в Україні, так і за кордоном. Передусім оцінюється необхідність перегляду джерел доходів місцевих бюджетів, наслідків податкових реформ для розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Серед вітчизняних учених, котрі порушують у дослідженнях ці аспекти, Т. І. Єфименко, Т. Г. Затонацька, В. П. Кудряшов, І. О. Луніна, І. О. Лютий, А. А. Тарангул [1—6]. Загалом увага науковців зосереджена на регулюванні доходів і видатків місцевих бюджетів, тому в цій статті зроблено спробу провести комплексний аналіз впливу бюджетних інструментів на місцевому рівні на розвиток людського потенціалу, що визначило її мету, завдання та основний зміст.

Державна регіональна політика являє собою систему цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної й культурної самобутності [7].

Фінансування основних потреб, пов'язаних із комфортним життям людини, підвищує якість людського капіталу та забезпечує його відтворення. Метою регіональної політики в галузі соціальної сфери має бути збалансований регіональний розвиток, що гарантуватиме якість життя населення незалежно від місця проживання.

Ефективність регулювання процесів, пов'язаних із людським розвитком, забезпечується належним прогнозуванням і плануванням. Правові, економічні й організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного та соціального розвитку України, окремих галузей промисловості й адміністративно-територіальних одиниць визначають Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” від 23.03.2000 № 1602-III [8] та постанови Кабінету Міністрів України “Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету” від 26.04.2003 № 621 [9], якими встановлюються загальний порядок розроблення, затвердження й виконання названих прогнозних і програмних документів економічного та соціального розвитку, а також права й відповідальність учасників державного прогнозування та розроблення програм економічного й соціального розвитку.

Така нормативно-правова база створює необхідні умови для складання плану заходів щодо соціально-економічного розвитку та оптимізації обсягів

фінансування з наявних у певному регіоні джерел. Питанню економічного й соціального розвитку регіонів присвячений шостий розділ Типової структури прогнозу економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, області, району, міста на середньостроковий період, затвердженої зазначеною постановою, який складається з таких підрозділів: соціальна і гуманітарна сфера; структурні зміни; перспективи розвитку інвестиційної діяльності; розвиток видів економічної діяльності та ринкової інфраструктури.

Місцева влада при розробленні програм зі сприяння людському розвитку повинна враховувати фактори вразливості. Вони нерівномірно розподіляються протягом життя людини та є найгострішими в період від народження до раннього дитинства, коли сприйнятливість до хвороб, соціальних потрясінь і помилок у освіті й вихованні найбільша. Якісна медико-санітарна допомога та інтелектуальне стимулювання розвитку на початку життя можуть вивести дитину на вищий життєвий рівень, що сприятиме поліпшенню людського потенціалу загалом. У підлітковому віці також є значні ризики вразливості у таких сферах: освітній, соціальній, фізичного й психічного здоров'я. Літні люди найчастіше залежать від доглядальниць, доступних державних послуг та фінансової допомоги.

Зміна впливів факторів уразливості залежить від життєвого циклу. Відповідно до теорії Ф. Модільяні, в житті кожної людини є два основних цикли з “негативною” динамікою заощаджень: молодість і старість. Функція заощадження полягає в збереженні стійкого життєвого стандарту. Ф. Модільяні спільно з А. Андо та Р. Брумбергом виходить із припущення, що, плануючи споживання, людина бере до уваги ймовірну тривалість життя, тобто формується так званий життєвий горизонт [10]. Із урахуванням припущення про відсутність мотивів, спрямованих на зміну цінності придбаного майна, рівень споживання індивіда визначається середньою величиною доходу, котрий він сподівається отримати в старості.

Вразливість відображає загрози для можливостей вибору та здібностей індивідів. Якщо держава реалізуватиме заходи з людського розвитку належним чином, уразливість для індивіда знижуватиметься, оскільки зменшуватимуться обмеження можливостей вибору щодо життєво важливих питань, таких як охорона здоров'я, освіта, витрачання матеріальних ресурсів і особиста безпека. Програми, що фінансуються з державного й місцевих бюджетів, повинні передбачати можливість вибору, оскільки в протилежному випадку люди почуваються більш вразливими. Наприклад, недосвідчені й некваліфіковані працівники є вразливішими за високоосвічених, адже в них більше шансів працевлаштуватися під час кризи. Крім перелічених персональних відмінностей, уразливість визначається середовищним розмаїттям, соціальними варіаціями, принципами розподілу фінансових та інших ресурсів, соціальним оточенням, регіоном проживання, епідеміологічною ситуацією тощо.

Законодавство України встановлює такі принципи державної регіональної політики:

законність — відповідність Конституції та законам України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

співробітництво — узгодження цілей, пріоритетів, завдань, заходів та дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, забезпечення співробітництва між ними під час формування й реалізації державної регіональної політики;

паритетність — забезпечення рівних можливостей доступу об'єктів регіональної політики до ресурсів державної фінансової підтримки регіонального розвитку;

відкритість — забезпечення вільного доступу до інформації, що визначає державну регіональну політику та є в розпорядженні органів державної влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування;

субсидіарність — передача владних повноважень на найнижчий рівень управління для якнайефективнішої реалізації;

координація — взаємозв'язок та узгодженість довгострокових стратегій, планів і програм розвитку на державному, регіональному й місцевому рівнях;

унітарність — забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної цілісності України;

історична спадкоємність — урахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку регіонів;

етнокультурний розвиток — відродження етнічної самосвідомості та збереження духовної й матеріальної культури етносів, сприяння розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності;

сталий розвиток — розбудова суспільства для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь;

об'єктивність — розроблення всіх документів, що визначають державну регіональну політику, на основі дійсних показників, котрих реально досягти та які можливо оцінити.

Наведені принципи охоплюють досить широкий спектр напрямів для проведення регіональної політики, не розкриваючи при цьому ставлення держави до людини (жоден із принципів не визначає її як суб'єкт такої політики). Водночас у Європейському Союзі саме людина є об'єктом уваги центральних і регіональних органів влади. Усі програмні документи щодо розвитку ЄС та його зовнішніх відносин містять цей принцип.

Відповідно до норм національного законодавства, місцеві бюджети є самостійними. В Україні, як і в багатьох країнах світу, поширена практика

поділу місцевих бюджетів на дві складові: поточний бюджет та бюджет розвитку. Уперше такий поділ здійснено в Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21.05.1997 № 280/97-ВР [11], ст. 64 якого визначено, що кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов’язаних зі здійсненням інвестиційної й інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов’язаних із розширенням відтворенням.

Розрахунок індексу людського розвитку дає змогу побудувати єдину шкалу всіх регіонів України. Значення інтегрального індексу доволі складно інтерпретувати з економічно-фінансової точки зору, водночас місце регіону в загальному рейтингу є до певної міри результатом діяльності місцевої влади щодо використання бюджетних та інших фінансових ресурсів для населення адміністративно-територіальної одиниці.

Згідно з порядком розрахунку інтегрального індексу людського розвитку, на визначення місця регіону найбільше впливають рівень освіти, умови проживання та матеріальний добробут населення, дещо менше — розвиток ринку праці [10]. Недооцінка впливу людського розвитку на економічне зростання може стати ключовим фактором, що знижуватиме ефективність державної політики й конкурентоспроможність. Таким чином, видатки на освіту, охорону здоров’я та соціальний захист слід розглядати не просто як витрачання бюджетних коштів, а й як соціальні інвестиції в розбудову України.

Можливості місцевих бюджетів щодо забезпечення людського розвитку залежать від системи нормативів щодо формування їхніх фінансових ресурсів. Для багатьох областей України фінансова спроможність залежить від обсягів міжбюджетних трансфертів. Як видно з табл. 1, найбільшу частку у структурі надходжень загального фонду місцевих бюджетів в Україні становлять офіційні трансферти — 63 %, частка податку на доходи фізичних осіб дорівнює 21,5 %, а збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів — 0,8 %.

Окрім загального фонду на місцевому рівні влада може розпоряджатися доходами, що надходять до спеціального фонду. Найвища частка у структурі надходжень спеціального фонду бюджетів місцевого рівня належить власним надходженням бюджетних установ — 77,6 %. Загалом найбільшу частку у структурі надходжень мають офіційні трансферти — 59,1 % та податкові надходження — 33,35 %, а найменшу — доходи від операцій із капіталом та інші доходи.

Виходячи з планових показників доходів, органи місцевої влади України в рамках власних бюджетів формують бюджетні призначення на конкретні цілі, пов’язані з реалізацією програм і заходів згідно зі статтями 88—91 Бюджетного кодексу України. При цьому кошти спеціального фонду місцевих

Таблиця 1. Структура надходжень місцевих бюджетів станом на 31 грудня 2015 р., %

Види доходів	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Разом надходжень
Податкові надходження, загалом	35,5	2,8	33,4
у т. ч. податки на доходи, на прибуток, на збільшення ринкової вартості	60,6	—	60,3
податки на власність	—	0,3	0,002
рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	2,2	—	2,2
внутрішні податки на товари й послуги	7,9	—	7,8
окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів	0,0002	—	0,0002
місцеві податки	27,7	—	27,5
інші податки та збори	1,6	99,7	2,2
Неподаткові надходження, загалом	1,4	82,5	6,8
у т. ч. доходи від власності та підприємницької діяльності	8,9	0,8	2,4
адміністративні збори й платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	73,1	—	14,1
інші неподаткові надходження	18,0	5,2	7,6
власні надходження бюджетних установ	—	94,0	75,9
Доходи від операцій із капіталом, загалом	0,0	8,2	0,6
у т. ч. надходження від продажу основного капіталу	90,2	44,9	45,3
кошти від продажу землі й нематеріальних активів	9,8	55,1	54,7
Цільові фонди	—	2,1	0,1
Офіційні трансферти	63,0	4,0	59,1
Усього доходів	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано за даними офіційного веб-сайту Державної казначейської служби України (див.: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>).

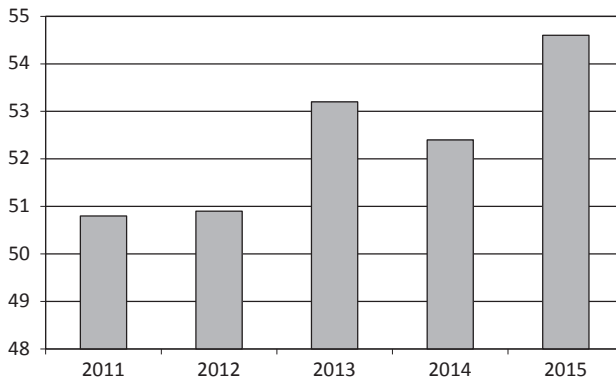
бюджетів витрачаються на заходи, передбачені рішенням про місцевий бюджет відповідно до законодавства.

Капітальні видатки бюджету розвитку спрямовуються на цілі, великою мірою пов'язані з людським розвитком, серед яких:

- капітальний ремонт і реконструкція об'єктів соціально-культурної сфери та житлово-комунального господарства;
- будівництво й придбання житла окремим категоріям громадян відповідно до законодавства;
- збереження та розвиток історико-культурних місць України й заповідників;
- придбання шкільних автобусів і автомобілів швидкої медичної допомоги;
- комп'ютеризація та інформатизація загальноосвітніх навчальних закладів;
- природоохоронні заходи;
- інші заходи щодо розширеного відтворення.

Бюджет розвитку місцевих бюджетів є складовою їх спеціального фонду. Кошти бюджету розвитку на будівництво, реконструкцію й реставрацію об'єктів виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури розподіляються за об'єктами згідно з рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради при затвердженні місцевих бюджетів та внесенні змін до них. За об'єктами, термін упровадження яких довший від бюджетного періоду, визначаються індикативні прогностичні показники бюджету розвитку у складі прогнозу місцевого бюджету на наступні за плановим два бюджетних періоди та враховуються при затвердженні місцевих бюджетів протягом усього терміну впровадження таких об'єктів.

Динаміка частки видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України зображена на рис. 1. Як видно, найбільшою ця частка була у 2013 і 2015 рр. — 53,2 та 54,6 % відповідно. Найменше її значення спостерігалось у 2011 і 2012 рр. — 50,8 та 50,9 % відповідно. При цьому за весь аналізований період цей показник не опускався нижче 50-відсоткового рівня.

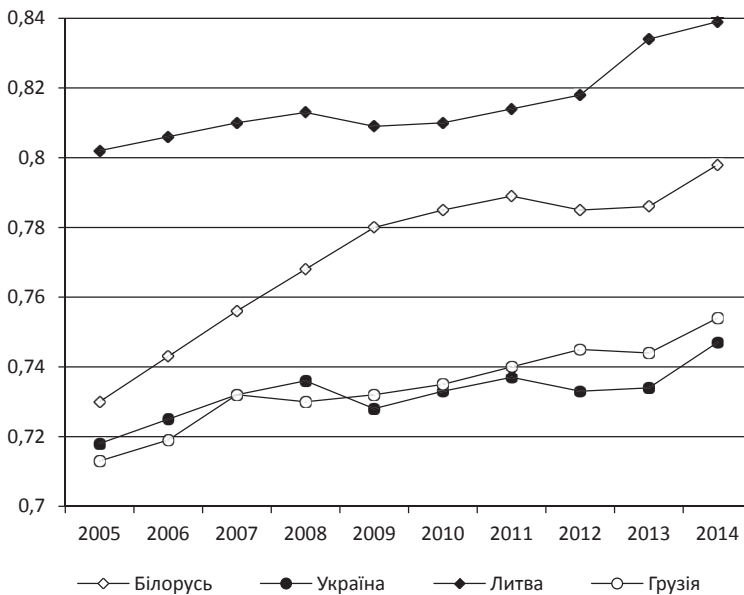
Джерело: розраховано за даними офіційного веб-сайту Державної казначейської служби України (див.: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>).

Рис. 1. Динаміка частки видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України протягом 2011—2015 рр., %

Незважаючи на чималий обсяг видатків місцевих бюджетів, Україна за показником людського розвитку відстає від багатьох держав ЄС і навіть від країн пострадянського простору, зокрема Литви й Білорусі (рис. 2).

Порівняно низький рейтинг України відносно інших країн має спонукати всі гілки влади та громадянське суспільство зосередитися на розв'язанні стратегічних завдань, спрямованих на підвищення рівня життя. На сьогодні такими є:

— відновлення традиційних видів виробництва, передусім у сфері сільськогосподарства, та стимулювання інноваційних форм економічного зростання;

Джерело: побудовано за: Human Development Report 2015: Work for Human Development [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf.

Рис. 2. Динаміка індексу людського розвитку України та окремих країн Європи протягом 2005—2014 рр.

- розвиток ринку праці в поєднанні з удосконаленням системи підготовки й підвищення кваліфікації кадрів за стандартами Європейського Союзу;
- застосування найкращих зразків систем соціального захисту як для працюючих громадян, так і для осіб пенсійного віку;
- ефективне реформування у сфері охорони здоров'я;
- підвищення ефективності державного моніторингу матеріального становища населення, боротьба з бідністю тощо.

Найбільша частка у структурі видатків місцевих бюджетів у 2015 р. належить видаткам на освіту — 29,99 %, трохи меншими є їхні частки на охорону здоров'я (21,25 %), соціальний захист та соціальне забезпечення (25,93 %). Попри чималі витрати на охорону здоров'я, ця сфера людського розвитку не має істотних досягнень. Згідно з Доповіддю про людський розвиток Програми розвитку ООН за 2015 рік, лише 23 % населення України задоволені якістю отриманих медичних послуг, що є другим найгіршим показником серед 125 країн, де проводилося таке дослідження (нижчий лише в Ефіопії). При цьому залишається значною територіальна диспропорція щодо вільного доступу до медичних послуг, котру можна оцінити за рівнем забезпечення лікарнями, місцями в них на 10 тис. осіб населення, а також кількістю наявних фельдшерсько-акушерських пунктів, які створюються в сільській місцевості.

Структура трансфертів із державного бюджету до місцевих бюджетів у 2015 р., згідно з відповідним Законом про державний бюджет, свідчить про їх виражену соціальну спрямованість: частка медичної субвенції становить майже 47 %, освітньої — 44,1 %.

Діяльність місцевої влади, що спирається на можливості регіональних бюджетів, доцільно оцінювати з точки зору результатів збільшення людського потенціалу. Уніфікована система визначення інтегрального індексу людського розвитку для кожного регіону України дає змогу проводити порівняльну оцінку протягом тривалого періоду. Такі дані є зручним інструментом для з'ясування ефективності витрачання фінансових та інших ресурсів органами місцевої влади та вдосконалення механізмів, покликаних сприяти зростанню людського потенціалу як у регіонах, так і в державі загалом.

Дані табл. 2 показують, що для більшості регіонів України індекс регіонального людського розвитку змінювався неістотно. Найбільший прогрес спостерігався в Запорізькій (+10), Тернопільській (+6) і Чернігівській (+6) областях, разом із тим Черкаська область втратила в рейтингу 6 позицій (не враховано позиції міст Києва й Севастополя).

За допомогою регресійного аналізу нами зроблено спробу визначити ступінь залежності процесів, пов'язаних із людським розвитком і доходами місцевих бюджетів у період 2010—2014 рр., та кількісний вплив інших факторів. Для регресійного аналізу використано лише доходи місцевих бюджетів, без урахування трансфертів із державного бюджету, що, як зазначалося, витрачаються головним чином на підтримку соціальної сфери. Проведемо попередню оцінку наявності зв'язку між факторними показниками та значенням функції з метою встановлення існування зв'язку, його щільності й типу (прямий чи зворотний).

У 2010 р. коефіцієнт множинної регресії становив 0,24589 (табл. 3), що за шкалою Чеддока свідчить про слабкий зв'язок між доходами місцевих бюджетів у перерахунку на одного мешканця відповідної області та індексом регіонального людського розвитку (ІРАР).

Згідно з рис. 3, високий рівень ІРАР у 2010 р. спостерігався для регіонів як із низьким, так і з високим рівнями доходів. Це стосується, наприклад, показників по Закарпатській, Чернівецькій та Київській областях. Надалі коефіцієнт регресії знижувався й у 2014 р. становив 0,149, що означає істотне послаблення зв'язку між факторними показниками та функцією (рис. 4).

Оцінка різних факторів, що могли б зменшити вплив рівня доходів на ІРАР, дає підстави для таких висновків. По-перше, темпи зростання доходів місцевих бюджетів у аналізованому періоді були високими, а вплив інфляції та девальвації на них — переважно незначним (до середини 2014 р.). По-друге, у 2012—2014 рр. у окремих областях України на тлі збільшення доходів спостерігалося зменшення ІРАР, зокрема у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській,

Таблиця 2. Ранжування регіонів України за індексом регіонального людського розвитку, 2008—2014 рр.

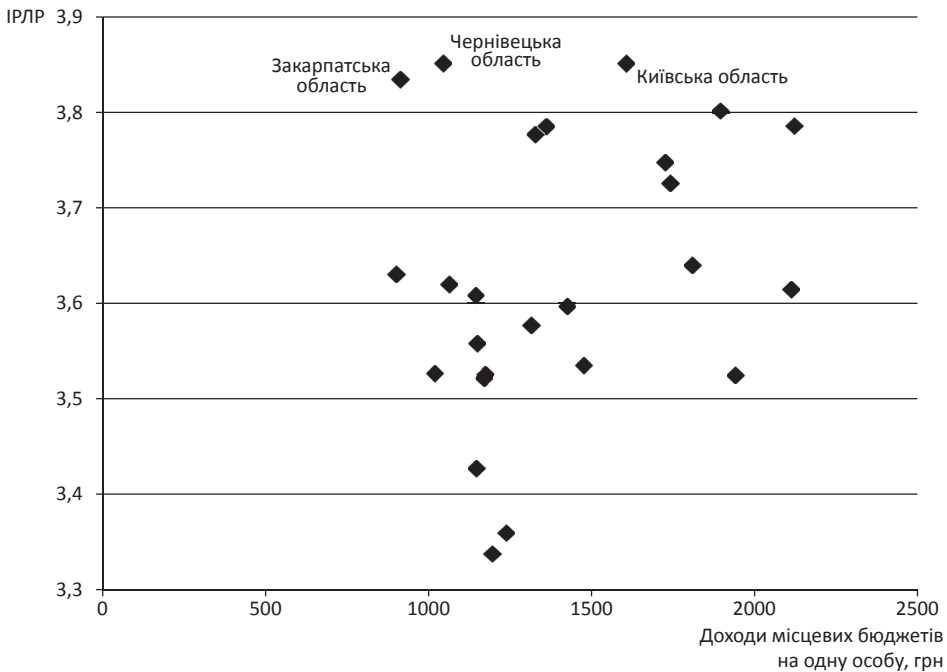
Регіон	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	У середньо- му за період
АР Крим	4	3	6	6	6	4	—	5
Вінницька обл.	19	15	18	19	21	18	17	18
Волинська обл.	23	17	19	8	15	13	13	16
Дніпропетровська обл.	9	10	14	14	14	15	12	13
Донецька обл.	16	19	22	25	12	20	—	19
Житомирська обл.	24	23	25	23	25	25	20	24
Закарпатська обл.	1	1	3	7	2	5	3	3
Запорізька обл.	15	13	11	12	5	6	5	10
Івано-Франківська обл.	11	14	12	21	13	21	11	15
Київська обл.	3	6	4	2	7	7	6	5
Кіровоградська обл.	25	25	23	22	24	23	22	24
Луганська обл.	20	20	20	24	11	16	—	19
Львівська обл.	6	5	7	16	4	3	4	7
Миколаївська обл.	7	11	15	13	8	12	10	11
Одеська обл.	10	8	8	18	10	9	7	11
Полтавська обл.	12	12	9	3	9	8	9	9
Рівненська обл.	13	18	13	15	19	19	16	16
Сумська обл.	18	21	16	17	23	22	19	20
Тернопільська обл.	14	9	10	9	17	10	8	12
Харківська обл.	2	4	2	1	1	1	1	2
Херсонська обл.	22	24	23	11	22	24	21	21
Хмельницька обл.	17	16	17	4	20	14	18	15
Черкаська обл.	8	7	5	20	16	11	14	11
Чернівецька обл.	5	2	1	10	3	2	2	4
Чернігівська обл.	21	22	21	5	18	17	15	17

Джерело: складено за: Михальченко Г. Г. Регіональні особливості розвитку населення / Г. Г. Михальченко [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Urgv_2012_2_8; Регіональний людський розвиток : стат. бюл. / Держ. служба статистики України. — К., 2015. — 51 с.

Таблиця 3. Коефіцієнт множинної регресії та реальний ВВП України у 2010—2014 рр.

Рік	Коефіцієнт множинної регресії	Реальний ВВП України, % до попереднього року
2010	0,24589	104,1
2011	0,20607	105,5
2012	0,17652	100,2
2013	0,15419	100,0
2014	0,14969	93,2

Джерело: Економічна статистика. Національні рахунки / Держ. служба статистики України [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; власні розрахунки автора.

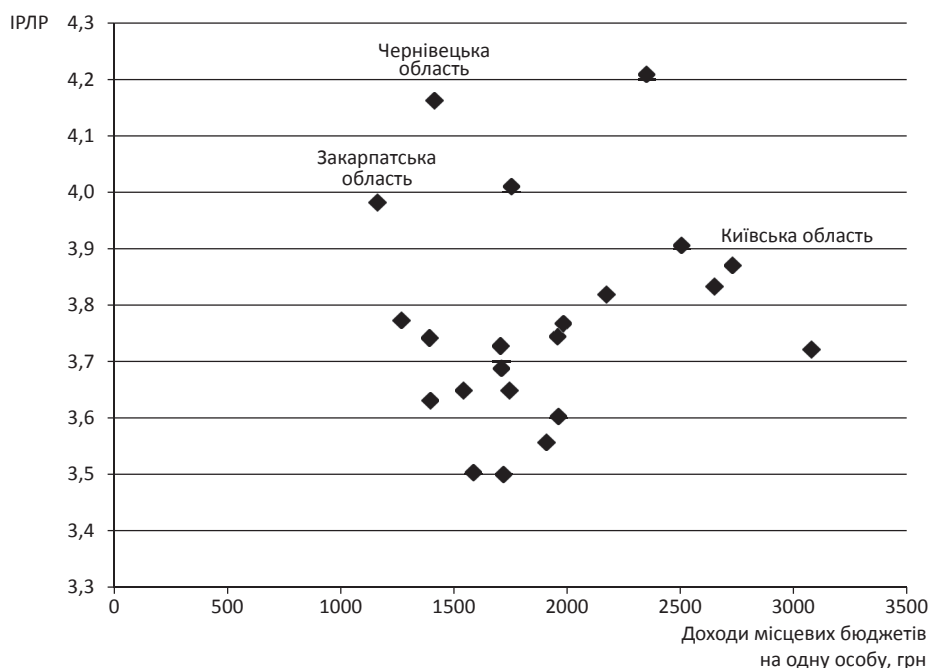
Джерело: розраховано за: Регіональний людський розвиток : стат. бюл. / Держ. служба статистики України. — К., 2015. — 51 с.; даними офіційного веб-сайту Державної казначейської служби України (див.: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147453>).

Рис. 3. Співвідношення доходів місцевих бюджетів та індексу регіонального людського розвитку України у 2010 р.

Миколаївській, Чернігівській областях, при тому що доходи бюджетів цих областей у вказаний період зростали. По-третє, немає однозначної залежності між темпами економічного зростання й тенденцією щодо зниження коефіцієнта множинної регресії між доходами місцевих бюджетів та ІРЛР (рис. 5).

Проведений регресійний аналіз показав існування слабкого зв'язку між процесами людського розвитку в регіонах України й рівнем доходів місцевих бюджетів (для зручності обчислені як співвідношення доходів на одного жителя певної області) та їх залежність (на 75—85 %, відповідно до періоду) від інших чинників. Щоб виявити останні, слід розглянути методологію складання інтегральних індексів регіонального людського розвитку за методикою Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Формування цього індексу відбувається з урахуванням шести показників, а саме: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця та освіта.

Приміром, для визначення чинника “освіта”, котрий, на думку авторів методології вимірювання ІРЛР, є одним із головних, потрібно враховувати чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3—5 років та загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6—18 років); частку осіб із освітою, не нижчою за базову вищу, серед населення 25 років

Джерело: розраховано за: Регіональний людський розвиток : стат. бюл. / Держ. служба статистики України. — К., 2015. — 51 с.; даними офіційного веб-сайту Державної казначейської служби України (див.: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=217965>).

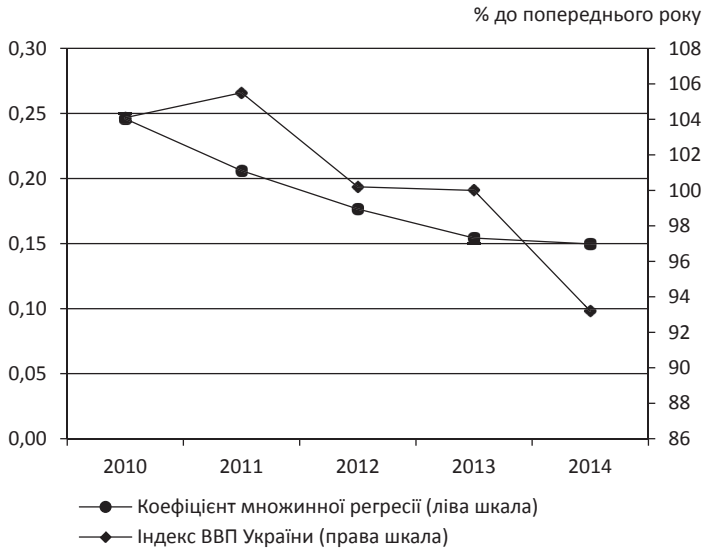
Рис. 4. Співвідношення доходів місцевих бюджетів та індексу регіонального людського розвитку України у 2014 р.

і старше, середню тривалість навчання таких осіб та середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах). Як бачимо, розрахунок цих показників не пов'язаний безпосередньо з певними коштами, а залежить від структури населення, шкільної інфраструктури тощо.

Проведений аналіз також засвідчив, що високий рівень доходів у перерахунку на одну особу в регіоні не означає, що ця область матиме подібний показник ІРАР. Наприклад, на одного жителя Закарпатської області у 2010 р. припадало 914,5 грн доходів місцевих бюджетів, а ІРАР там становив 3,8340, водночас на одного кримчанина припадало 2122,6 грн доходів місцевих бюджетів, а ІРАР там дорівнював 3,7857 (див. табл. 2).

Окрім того, встановлено, що ефективність витрачання доходів місцевих бюджетів на забезпечення людського розвитку у 2014 р. порівняно з попередніми роками загалом по Україні знизилася. Утім, окремі регіони, наприклад Закарпатська область, за рахунок вмілої організації та контролю використання фінансових ресурсів досягли успіхів у цій сфері.

З метою підвищення ефективності діяльності місцевої влади щодо забезпечення людського розвитку Кабінет Міністрів України у 2014 р. ухвалив

Джерело: Економічна статистика. Національні рахунки / Держ. служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; власні розрахунки автора.

Рис. 5. Порівняльна оцінка динамік реального ВВП та множинного коефіцієнта регресії у 2010—2014 рр.

Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року [12]. Цей документ передбачає використання механізмів розвитку соціального партнерства та соціальної відповідальності всіх суб'єктів у регіонах у контексті забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу й нагромадження людського капіталу. Одним із завдань Стратегії визначено розроблення механізмів залучення інвестицій із метою реалізації відповідних програм на місцевому рівні. Для виконання цього завдання буде започатковано відповідні навчальні та практичні програми підвищення кваліфікації спеціалістів місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, які відповідають за формування й реалізацію державної регіональної політики та здійснення контролю стану її реалізації.

Обов'язок місцевої влади щодо забезпечення розвитку людини обумовлює здійснення стратегічного планування. Такі документи повинні ґрунтуватися на принципах прозорості та залучення експертів і широких громадських кіл. Як показує досвід країн — членів ЄС, це значно розширить можливості залучення інвестиційних ресурсів і програмних коштів Європейського Союзу. У 2008—2009 рр. Рада Європи, Регіональний центр ПРООН із питань місцевого самоврядування в Братиславі та Ініціатива з розвитку місцевого самоврядування Інституту відкритого суспільства розробили набір сучасних і практичних інструментів для організації органів місцевої влади — ІМС (Inter-Municipal Cooperation). ІМС є корисним для регіональної влади, оскільки

враховує тематичні дослідження й передову практику країн ЄС та дає змогу істотно зменшити ризики, пов'язані з підготовкою й реалізацією стратегічних планів місцевої влади [13].

Сфера регіонального розвитку відіграє важливу роль у розбудові та функціонуванні держав — членів Європейського Союзу. На проведення регіональної політики в ЄС протягом 2007—2013 рр. витрачалася третина зведеного бюджету інтеграційного утворення — 308 млрд євро, з них 81,5 % спрямовувалося на здійснення заходів щодо зменшення територіальних диспропорцій, близько 16 % - на підвищення конкурентоспроможності регіонів та 2,5 % — на європейське територіальне співробітництво [12].

Чималі фінансові ресурси виділяються в ЄС і на сферу охорони здоров'я, котра є одним із основних чинників людського розвитку, при цьому частка місцевої (районної) й обласної влади коливається від 1,9 до 2,1 % ВВП. Загальний рівень фінансування зазначеної сфери у країнах-членах становить 14—16 % ВВП. Найбільші витрати на охорону здоров'я у ЄС-27 спостерігалися у 2009 і 2010 рр. унаслідок зростання обсягів фінансування з боку влади загальнонаціонального рівня та фондів соціального страхування.

Також важливим елементом системи забезпечення розвитку людського потенціалу в країнах Європейського Союзу є фінансування освіти. Утім, унаслідок світової економічної кризи доходи бюджетів центрального й місцевого рівня знизилися, тому в низці країн було зменшено кількість закладів освіти, зокрема шляхом їх злиття. Протягом 2010—2012 рр. скорочення кількості дошкільних установ і шкіл зафіксоване в сімох країнах-членах: Данії, Італії, Латвії, Польщі, Португалії, Словаччині та Ісландії. Крім того, Латвія й Польща з метою підтримки процесів реформування змінили механізми фінансування з боку місцевої влади. Разом із тим система вищих навчальних закладів у більшості європейських країн залишається стабільною.

У Польщі місцева влада була обмежена у здійсненні запозичень, що вплинуло на її фінансові можливості та прискорило прийняття рішень стосовно скорочень і злиття закладів освіти. Після цих перетворень найбільше постраждали початкові школи в сільській місцевості. Порівняно з 2003/2004 навчальним роком кількість цих шкіл у 2012/2013 навчальному році зменшилася на 9,3 %, або на 1,4 тис. одиниць [14].

Як показав аналіз інституціонального середовища в окремих сферах соціальної політики Польщі (табл. 4), фінансування там розподіляється між чотирма основними джерелами. При цьому на місцевий бюджет покладена відповідальність за такими напрямками: охорона здоров'я, соціальна, грошова допомога, житлові субсидії, фінансування дошкільних дитячих закладів і закладів первинної освіти.

Деяко диференційованим є також фінансування польської системи охорони здоров'я. У результаті реформи 1999 р. створено універсальне медичне

Таблиця 4. Аналіз інституціонального середовища в окремих сферах соціальної політики Польщі

Напрямок соціальної підтримки / забезпечення людського потенціалу	Нормативно-правове регулювання	Рівень адміністрування	Джерела фінансування
Охорона здоров'я	Закони, прийняті парламентом, постанови уряду	Центральний уряд, територіальні органи влади всіх рівнів; приватна власність (комерційна чи некомерційна)	Державне медичне страхування (внески + урядові субсидії); бюджети територіальних органів самоврядування всіх рівнів; приватні компанії та недержавні організації
Допомога сім'ям		Територіальні органи влади всіх рівнів	Державний бюджет
Соціальна, грошова допомоги та житлові субсидії	Закони, прийняті парламентом, постанови уряду, рішення місцевих органів влади	Територіальні органи влади всіх рівнів	Державний і місцеві бюджети
Догляд за дітьми (дошкільні дитячі заклади, заклади первинної освіти)	Закони, прийняті парламентом, постанови уряду		Місцеві бюджети

Джерело: Starega J. Rescaling Social Welfare Policies in Poland / J. Starega P. P. Matela [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.euro.centre.org/rescalingDocuments/files/Poland.pdf>.

страхування, а державні заклади охорони здоров'я підпорядковано органам місцевого самоврядування. Однак деякі проблеми не вдалося розв'язати, що негативно позначилося на доступі до медичних послуг. Так, після тривалої критики фінансування через медичні каси ця система у 2002 р. була централізована в одному фонді, котрий контролювався центральним урядом. Хоча медичне страхування фінансується за рахунок внесків, які сплачуються страховальником, та видатків із державного й місцевих бюджетів за відповідними бюджетними програмами, більше половини витрат на охорону здоров'я здійснюється за рахунок домогосподарств [15].

Цікавим є також досвід Болгарії. Наприкінці 2010 р. органи державної влади цієї країни почали надавати гарантії в галузі освіти, наприклад на кредити для студентів, аспірантів та докторантів, і до кінця 2011 р. у вигляді таких позик було видано близько 12 млн левів. У відповідному законі Болгарської Республіки зазначено, що уряд гарантує повернення кредиту (як основної суми боргу, так і процентів) за договором позики у випадку смерті позичальника, тривалих ускладнень зі здоров'ям протягом більше трьох років із дати визнання особи інвалідом, народження другої або наступної дитини впродовж п'яти років після закінчення пільгового періоду позики. Усі інші державні гарантії за кредитами мають обслуговуватися згідно з умовами відповідних угод та затвердженими в них графіками погашення [16].

За результатами дослідження норм законодавчих актів України, статистичних даних доходів і видатків місцевих бюджетів, а також окремих аспектів

соціально-фінансової політики країн — членів Європейського Союзу нами зроблено такі висновки.

По-перше, основні програмні документи щодо соціально-економічного розвитку, розроблені в Україні, не визначають серед головних завдань розвиток людини. Однак, як показує досвід розвинутих країн світу, фінансування людського розвитку є фактором не лише соціального, а й економічного зростання, що забезпечує поступ певного регіону та країни загалом, соціальну стабільність, створює мотивацію для членів суспільства.

По-друге, помилки при визначенні цілей державної політики призводять до підвищення вразливості для людини та збільшення загроз для можливостей вибору і здібностей індивідууму.

По-третє, забезпечення підтримки людського розвитку набуває особливої актуальності в умовах фінансово-економічної кризи, при цьому вплив місцевих бюджетів на розв'язання цієї проблеми з кожним роком слабшає. Зазначене свідчить про необхідність удосконалення системи державних фінансів та посилення ролі місцевої влади.

По-четверте, порівняно низький індекс людського розвитку України має спонукати всі гілки влади й громадянське суспільство вжити заходів щодо зміцнення інституціонального середовища та підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами, що використовуються з метою розвитку людського потенціалу, котрі включають:

- відновлення традиційних видів виробництва, передусім у сфері сільського господарства, і стимулювання інноваційних форм економічного зростання;

- розвиток ринку праці в поєднанні з удосконаленням системи підготовки й підвищення кваліфікації кадрів за стандартами ЄС;

- застосування найкращих зразків систем соціального захисту як для працюючих громадян, так і для осіб пенсійного віку;

- результативне реформування сфери охорони здоров'я, котра, незважаючи на значні бюджетні витрати, не задовольняє громадян України та не відповідає стандартам ЄС;

- підвищення ефективності державного моніторингу матеріального становища населення, боротьба з бідністю. Особливу увагу слід звернути на ті регіони України, де рівень фінансового забезпечення в розрахунку на одну особу є істотно нижчим порівняно з іншими.

Список використаних джерел

1. Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції : у 2 т. Т. 1 / Т. І. Єфименко, С. С. Гасанов, П. М. Леоненко та ін. ; за ред. О. В. Шлапака, Т. І. Єфименко ; ДНУ "Акад. фін. упр." — К., 2014. — 784 с.

2. *Затоначька Т. Г.* Бюджетні видатки на розвиток людського капіталу / Т. Г. Затоначька // *Фінанси України.* — 2008. — № 10. — С. 53—60.

3. Кудряшов В. П. Засади бюджетної політики розвитку / В. П. Кудряшов // Фінанси України. — 2007. — № 7. — С. 3—19.
4. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луніна ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. — К. : Наук. думка, 2006. — 432 с.
5. Лютий І. О. Теоретико-методологічні засади бюджетної політики держави // І. О. Лютий // Фінанси України. — 2009. — № 12. — С. 13—19.
6. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України : монографія / Л. А. Тарангул, А. М. Вдовиченко, А. А. Галюта та ін. ; за заг. ред. Л. А. Тарангул ; Держ. податк. служба України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. — Ірпінь : Фенікс, 2012. — 531 с.
7. Про засади державної регіональної політики : закон України від 05.02.2015 № 156-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
8. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : закон України від 23.03.2000 № 1602-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
9. Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 № 621 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/702-2011-p>.
10. Deaton A. Franco Modigliani and the Life Cycle Theory of Consumption / A. Deaton ; Research Program in Development Studies and Center for Health and Wellbeing. — Princeton University, 2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.princeton.edu/deaton/downloads/romelecture.pdf>.
11. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
12. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p>.
13. Centre of Expertise for Local Government Form [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/Centre_expertise/BrochureCentreofExpertise_en.pdf.
14. Funding of Education in Europe. The Impact of the Economic Crisis / European Commission [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/147EN.pdf.
15. Starega J. Rescaling Social Welfare Policies in Poland / J. Starega P. P. Matela [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.euro.centre.org/rescalingDocuments/files/Poland.pdf>.
16. Government Debt Management Strategy for the Period 2012-2014 / Ministry of Finance Republic of Bulgaria [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.bg/>.

References

1. Yefy`menko, T. I., Hasanov, S. S., Leonenko, P. M. (2014). *Modernizaciya finansovoyi sy`stemy` Ukrayiny` v procesi yevrointehracyii* [Modernization of the Financial System of Ukraine in European Integration]. Ky`yiv: Akademiya finansovoho upravlinnya [in Ukrainian].
2. Zatonac`ka, T. H. (2008). *Byudzhetni vy`datky` na rozvy`tok lyuds`koho kapitalu* [Budget Expenditure on Human Capital]. *Finansy` Ukrayiny`* [Finance of Ukraine], 10, 53–60 [in Ukrainian].
3. Kudryashov, V. P. (2007). *Zasady` byudzhetnoyi polity`ky` rozvy`tku* [Principles of fiscal policy]. *Finansy` Ukrayiny`* [Finance of Ukraine], 7, 3–19 [in Ukrainian].
4. Lunina, I. O. (2006). *Derzhavni finansy` ta reformuvannya mizhbyudzhetny`x vidnosy`n* [Public Finance Reform and Intergovernmental Relations]. Ky`yiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

5. Lyutyj, I. O. (2009). Teoretyko-metodolohichni zasady byudzhetnoyi polityky derzhavy [Theoretical and Methodological Principles of Fiscal Policy]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], 12, 13–19 [in Ukrainian].
6. Taranhul, L. L., Vdovychenko, A. M., Halyuta A. A. (2012). *Byudzhetna pidtrymka ta podatkovye sty'mulyuvannya nacional'noyi ekonomiky Ukrainy* [Budgetary Support and Tax Incentives for National Economy of Ukraine]. Irpin: Feniks [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *Pro zasady derzhavnoyi rehional'noyi polityky* [On Principles of Regional Policy] (Law № 156-VIII, February 5). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/156-19> [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2000). *Pro derzhavne prohnozuvannya ta rozroblennya prohram ekonomichnoho i social'noho rozvytku Ukrainy* [On State Forecasting and Elaboration of Programs of Economic and Social Development of Ukraine] (Law № 1602-III, March 23). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1602-14> [in Ukrainian].
9. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2003). *Pro rozroblennya prohnoznyx i prohramnyx dokumentiv ekonomichnoho i social'noho rozvytku ta skladannya proektu derzhavnoho byudzhetu* [On the Development of Forecast and Program Documents of Economic and Social Development and the Drafting of the State Budget] (Order № 621, April 24). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/702-2011-n> [in Ukrainian].
10. Deaton, A. (2005). *Franco Modigliani and the Life Cycle Theory of Consumption*. Princeton University. Retrieved from <https://www.princeton.edu/~deaton/downloads/romelecture.pdf>.
11. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). *Pro misceve samovryaduvannya v Ukraini* [On Local Government in Ukraine] (Law № 280/97-BP, May 25). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вп> [in Ukrainian].
12. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2014). *Derzhavna stratehiya rehional'noho rozvytku na period do 2020 roku* [National Strategy for Regional Development till 2020] (Order № 385, August 6). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-n> [in Ukrainian].
13. Centre of Expertise for Local Government Form. (2013). Retrieved from http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/Centre_expertise/BrochureCentreofExpertise_en.pdf.
14. *Funding of Education in Europe. The Impact of the Economic Crisis / European Commission*. (2013, February). European Commission. Retrieved from http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/147EN.pdf.
15. Starega, J., Matela, P. P. (2006, February). *Rescaling Social Welfare Policies in Poland*. Retrieved from <http://www.euro.centre.org/rescalingDocuments/files/Poland.pdf>.
16. Ministry of Finance Republic of Bulgaria. (n. d.). *Government Debt Management Strategy for the Period 2012–2014*. Retrieved from <http://www.minfin.bg/document/11202:6>.